

Speling

Tijdschrift voor bezinning 2024

A large flock of birds, likely swallows, is captured in flight against a backdrop of rugged, snow-capped mountains. The birds are in various stages of flight, with wings spread wide, creating a sense of dynamic movement. The sky is a clear, pale blue, and the mountains in the background are dark with patches of white snow. The overall scene is one of natural beauty and freedom.

STRIJDEN VOOR VREDE

‘DOE GERECHTIGHEID EN JE ZULT IN VREDE ZIJN’ – OVER HET DENKEN VAN AUGUSTINUS

HANS ALDERLIESTEN

Doe gerechtigheid en je zult in vrede zijn. Roep hen die zich ver van mij verwijderd hebben. Roep hen die zichzelf zoeken en zij zullen mij vinden. (...) Zo zullen barmhartigheid en waarheid elkaar omhelzen, gerechtigheid en vrede elkaar kussen. Laat gerechtigheid en vrede elkaar kussen. Wanneer je immers niet van de gerechtigheid houdt, zul je de vrede niet bezitten. Want deze twee houden van elkaar. Gerechtigheid en vrede, ze kussen elkaar. Het zijn twee vriendinnen. Je wilt misschien de ene hebben en de andere wil je niet. Er is namelijk niemand die de vrede niet wil, maar niet allen willen de gerechtigheid beoefenen. Ondervraag alle mensen: wil je vrede? Het hele menselijke geslacht zal als uit één mond antwoorden: ja, dat wens ik, dat verlang ik, dat wil ik, dat heb ik lief. Heb dan ook de gerechtigheid lief want het zijn twee vriendinnen die elkaar kussen. Als je de vriendin van de vrede niet bemint, dan zal de vrede ook niet van jou houden en niet naar je toekomen.¹

Bovenstaand citaat, over gerechtigheid en vrede die hand in hand gaan, komt uit een van de preken van bisschop-filosoof Augustinus van Hippo (354-430 na Christus). Wat heeft hij te melden als het gaat om oorlog en vrede? Zouden zijn inzichten bruikbaar kunnen zijn in de gedachtevorming en standpuntbepaling omtrent actuele oorlogen?²

Augustinus is een man van het radicale midden.

Augustinus' biograaf Possidius (circa 370-437 na Christus) had er al fijntjes op gewezen dat men een heel mensenleven nodig heeft – wellicht langer – om al de geschriften van Augustinus te lezen.³ Augustinus ontstijgt vele categorieën. Zowel katholieken als protestanten lezen en citeren hem met instemming. Zijn leven bestond zowel uit losbandige als devote episodien. In zijn oeuvre lijkt hij 'hier' een twijfelaar en 'daar' een dogmaticus. Hij speelt barmhartigheid niet uit ten koste van rechtvaardigheid. Augustinus is, met andere woorden, een man van het midden, van het radicale midden, van het ongemakkelijke midden, van het midden tussen tekort en teveel, van de balans tussen tijd en eeuwigheid.

Wanneer wij Augustinus' visie op oorlog en vrede in ogenschouw nemen, dan dient allereerst opgemerkt te worden dat van Augustinus geen uitgebreide systematische uiteenzetting over deze onderwerpen is overgeleverd.⁴ Dat laat onverlet dat Augustinus voor een rijke inspiratiebron mag doorgaan als het om oorlog en vrede gaat. Hij leefde

op een breukvlak van tijdperken: in het (laat-)Romeinse Rijk werd zowel in kerk als wereld strijd geleverd en vochten men om brood, land, eer en waarheid.⁵

OORLOG: BELLUM IUSTUM, IUS AD BELLUM

In boek XIX van *De Civitate Dei* schrijft Augustinus over rechtvaardigheid. Het is in dit kader dat hij zijn visie uiteenzet over de omgang met oorlog.⁶ Als oorlog het tegenovergestelde is van orde, dan is oorlog ook het tegenovergestelde van gerechtigheid – 'gerechtigheid' bij Augustinus gaat over de juiste ordening en toedeling. Over Augustinus' visie is in de loop van de eeuwen veel te doen geweest. Hij heeft, in navolging van de Romeinse rechtsgeleerden en Griekse filosofen zoals Cicero, een rechtvaardige oorlog (*bellum iustum, ius ad bellum*) bepleit.

Hij heeft een rechtvaardige oorlog bepleit.

Augustinus hanteert in het negentiende boek het klassieke Griekse model van een koning-wijsgeer die het regeerambt draagt: hij *zál* oorlog voeren, aldus Augustinus. De reden die Augustinus daarvoor aanvoert:

Het is (...) de ongerechtigheid van de tegenpartij die de wijze ertoe dwingt rechtvaardige oorlogen te voeren.⁷

Bij het voeren van een rechtvaardige oorlog geeft Augustinus enkele zwaarwegende overwegingen mee. De wijze dient in de eerste plaats de ongerech-

tigheid van de tegenpartij te betreuren, in de tweede plaats dient hij in rampen zoals een oorlog de menselijke ellende te erkennen en in de derde plaats dient hij zich verre te houden van trotsheid of triomfantelijkheid bij het voeren van de oorlog:

(...) en die ongerechtigheid moet door een mens in ieder geval betreurd worden, omdat het een ongerechtigheid van mensen is, ook al bracht zij geen enkele noodzaak tot oorlogvoeren met zich mee. Laat dus iedereen die deze grote, gruwelijke, wrede rampen met verdriet bekijkt, er de menselijke ellende in erkennen. Iedereen echter die ze zonder zielsverdriet ondergaat of overdenkt, verkeert zeker in een veel diepere ellende door te menen dat hij gelukkig is: hij meent dat dan omdat hij zelfs zijn menselijk gevoel heeft verloren.⁸

Naast het principe van de *bellum iustum* onderscheidt Augustinus ook het principe *bello in justum* en *ius in bello*: de normering van het handelen in een oorlog. Het is niet om het even hoe militairen zich opstellen in een oorlog.

Militairen dienen zich niet te misdragen.

Zo dienen militairen zich volgens Augustinus niet te misdragen en mogen vrouwen en kinderen nimmer een doelwit zijn in een oorlog.⁹ Augustinus verwijst naar het antwoord dat Johannes de Doper gaf: ook soldaten en tollenaars dienen zich op een goede manier te misdragen. Dit draagt namelijk bij aan de orde van de samenleving.¹⁰

In de filosofische en militaire traditie is het concept van de rechtvaardige oorlog verder uitgewerkt. Dodelijk geweld mag uitsluitend worden ingezet als aan deze voorwaarden is voldaan: de motivatie is gerechtvaardigd; de oorlog kan alleen door het bevoegd gezag worden gevoerd; de ongerechtigheid van de ene partij moet erger zijn dan de onrechtvaardigheid van de andere partij; geweld wordt met de juiste intentie ingezet; er is sprake van een waarschijnlijk succes; het geweld wordt proportioneel ingezet.¹¹ Elementen van deze condities zijn min of meer rechtstreeks op de bisschop-filosoof van Hippo terug te voeren.

NIETS ZO AANGENAAM EN BEGEERLIJK ALS DE VREDE

Voor Augustinus liggen de betekenissen van vrede (*pax*), orde (*ordo*) en rust (*tranquillitas, stabilitas*) dicht bij elkaar. Het zijn centrale begrippen in zijn theologie- en pastoraatsbeoefening. We kunnen volgens hem dan ook beter spreken over eeuwige vrede dan over eeuwig leven, want dat laatste geldt voor hen die zonder God leven ook. Vrede is voor Augustinus het hoogste goed. Niets op aarde is aangenamer, begeerlijker en voortreffelijker. Volgens Augustinus streven alle mensen naar vrede, zelfs zij die oorlog voeren:

De vrede [is] het gewenste einde van de oorlog. Ieder mens streeft ook met zijn oorlogvoering naar vrede, terwijl niemand door in vrede te leven de oorlog nastreeft.¹²

Augustinus lijkt er een utilitair standpunt te huldigen ten aanzien van oor-

log: slechts wanneer deze een goede zaak dient, is een oorlog gerechtvaardigd. Vrede daarentegen is van een andere orde: vrede is intrinsiek goed.

Augustinus vergelijkt de vrede met een geliefde:

Laten we de vrede liefhebben, laat het onze vriendin zijn.¹³

Deze geliefde wil bemind worden en verlangt naar samenzijn zonder bitterheid. Ook vergelijkt Augustinus de vrede met het daglicht. Vrede is een groot goed dat niet vermindert naarmate meer mensen delen in dit goed:

Daglicht wordt niet bedorven doordat velen het zien.¹⁴

Er bestaat volgens Augustinus wel vrede zonder oorlog, maar geen oorlog zonder vrede. Er bestaat wel leven zonder pijn, maar geen pijn zonder leven, merkt Augustinus bovendien nog op. Wat goed is, verbindt en vermeerdert. Wat slecht is, isoleert en doet afnemen. Volgens Augustinus bestaan er hogere en lagere dingen.¹⁵ Gezondheid gaat boven ziekte, rust boven onrust en vrede – vanzelfsprekend – boven oorlog. ‘Hoog’ heeft te maken met waarden, met duurzaamheid en onvergankelijkheid. ‘Laag’ is wat voorbijgaat, wat vervangbaar is. Het lijkt erop dat Augustinus ervan uitgaat dat alle mensen in meer of mindere mate naar het goede streven. Zelfs in het oorlog voeren streven bandieten nog naar vrede, merkt Augustinus paradoxaal op in *De Civitate Dei*:

Ieder mens in oorlog streeft naar vrede, niemand sluit vrede met de oorlog.¹⁶

GENEZEN IN PLAATS VAN VEROORDELEN

Het realiseren van vrede is niet eenvoudig. Augustinus stelt dat het prijzen van de vrede moeilijker is dan haar hebben. Hij bedoelt dat het ervaren van vrede makkelijker is dan onder woorden brengen wat vrede is. Wie de vrede liefheeft, heeft haar al, meent Augustinus, en dat kan op de plaats waar je nu bevindt.

Het realiseren van vrede is niet eenvoudig.

In mei 411 houdt Augustinus een preek met als thema *De Laude Pacis* – Lof van de vrede¹⁷ –, aan de vooravond van een belangrijke conferentie van katholieken en donatisten. De donatisten verdedigden een strikte opvatting over de ‘zuivere’ kerk, terwijl Augustinus’ visie inclusiever was. De twee partijen zouden ten overstaan van staatssecretaris Marcellinus van Carthago uitmaken wie er aanspraak op kon maken kerk van Christus – *ecclesia Christi* – te zijn.¹⁸

Wat goed is, verbindt en vermeerdert.

Er staat veel op het spel, van beide kanten worden de messen geslepen, ook in de preek klinkt wapengekletter. Let wel, het gaat niet om een fysieke oorlog, maar om een spirituele oorlog, hoewel de katholieken en de donatisten ook fysiek konden strijden.¹⁹

Wat opvalt, is dat Augustinus verzoenend klinkt in zijn preek, ook al

lijkt hij er niet aan te twijfelen dat de katholieken in het gelijk gesteld zullen worden. Hoe moeten zij zich tegenover de donatisten opstellen? Op welke manier kunnen zij vrede stichters zijn? Augustinus geeft in de preek een reeks handzame adviezen over hoe met onze vijanden om te gaan. Allereerst dienen we te beseffen dat vijanden van de vrede ons medelijden verdienen. Hun misdaad moeten we niet erkennen maar verdragen. We moeten ons haasten hen te genezen – een centraal motief in Augustinus' werk – in plaats van hen te veroordelen. We kunnen genezend optreden door onze vijanden met zachtheid te behandelen, zorgvuldig te verzorgen en vooral niet vergeten voorzichtig te zijn. Kortom, door ons, brandend door de gloed van naastenliefde, voor de vrede in te zetten.

HANS ALDERLIESTEN (1987) is werkzaam bij kennisinstituut Movisie als senior onderzoeker sociale vraagstukken, met focus op ouderen en dementie. Daarnaast is hij als buitenpromovendus verbonden aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam, alwaar hij onderzoek doet naar moreel leiderschap bij Augustinus. (alderliestenj@gmail.com)

Noten

- 1 *Enarratio In Psalmum* 84 (85), 'Sermo ad plebem', 12.
- 2 Zie bijvoorbeeld Madeleine Albright, *De macht en de almacht*, Amsterdam 2006, 65-66. Albright gaat onder anderen bij Augustinus te rade om de Irakoorlog in 2003 te rechtvaardigen.
- 3 Possidus, *Life of St. Augustine*, caput XVIII, 1919. Geraadpleegd via: tertullian.org
- 4 Zie Th.A. Boer, 'De rechtvaardige oorlog: zoeken naar de zin van een eeuwenoud concept', in: *Nederlands Theologisch Tijdschrift*

- 67 (2003) nr. 2, 89-107; B. de Graaf, *Heilige Strijd. Het verlangen naar veiligheid en het einde van het kwaad*, Utrecht 2017; F. van Iersel, *Rechtvaardige oorlog. Rechtvaardige vrede*, Delft 2018.
- 5 A. Goldsworthy, *Pax Romana. Oorlog en vrede in de Romeinse Tijd*, Utrecht 2017, 411.
- 6 H. Achterhuis, *Met alle geweld*, Rotterdam 2007. Zie ook De Graaf, *Heilige Strijd*; Van Iersel, *Rechtvaardige oorlog*.
- 7 *De Civitate Dei* XIX, 7. Doorgaans hanteer ik de vertaling van Gerard Wijdeveld, uitgegeven bij Ambo in Amsterdam. Zie bijvoorbeeld De Graaf, *Heilige Strijd*, 35: 'Augustinus vond dat je fysiek iets aan de dreiging van geweld en opstand mocht doen, want anders zou het kwaad hand over hand toenemen en dat kon niet de bedoeling zijn.'
- 8 *De Civitate Dei* XIX, 7.
- 9 Vergelijk Achterhuis, *Met alle geweld*, 495 en volgende.
- 10 *De Civitate Dei* II, 19.
- 11 Vergelijk D.F. Hoye, *The Challenge of Peace: God's Promise and Our Response. A Pastoral Letter on War and Peace* (United States Conference of Catholic Bishops), Washington 1983. Zie ook P. Singer, *De president van goed en kwaad. De ethiek van Georg W. Bush*, Rotterdam 2004.
- 12 *De Civitate Dei* XIX, 12.
- 13 *Sermo* 357,1. Vergelijk Augustinus, *Carthaagse preken*, Baarn 1988.
- 14 *Sermo* 357,3.
- 15 Vergelijk J. Janssen en S. Visser, *Van Plato tot Decroly. Studieboek der historische pedagogiek*, Purmerend 1956, 29.
- 16 *De Civitate Dei* XIX, 12.
- 17 *Sermo* 357.
- 18 Vergelijk P.A. Thurlow, 'Augustine's 'City of God', pagan history and the unity of the 'Annohied'', in: *Reading Medieval Studies* 6 (1980), 44-67.
- 19 Vergelijk P. Brown, *Augustine of Hippo. A biography*, Los Angeles 2000.